

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 364

Л. І. Міхов

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Анотація. У статті досліджено цілі і сучасний стан соціальної політики України та соціального захисту населення. Надано характеристику сучасним процесам у соціальній сфері.

Ключові слова: соціальна сфера, соціальна політика, соціальний захист населення, допомога з тимчасової непрацездатності, допомога з догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, допомога одиноким матерям, допомога з догляду за дитиною до досягнення нею 3-річного віку, допомога при народженні дитини, допомога з вагітності та пологів.

Summary. The article analyzes The goals and current status of social policies and social protection of the population. The characteristic of the modern processes in the social sphere.

Key words: social policy, social policy, social protection of the population, temporary incapacity allowance, child-care allowances until the age of three assistance to single mothers, assistance in care of a child up to 3 years of age, maternity allowance, maternity allowance.

Постановка проблеми. Соціальна політика є визначальним напрямом внутрішньої політики держави. Вона є складовою загальної політики, втілена в соціальні програми і різноманітні заходи, які спрямовані на задоволення потреб та інтересів людей і суспільства. Зрозуміло, що соціальна політика має бути адекватною стану економіки, але ігнорування соціальних проблем може призвести до значних економічних втрат.

Труднощі формування і реалізації соціальної політики, її недоліки становлять реальну небезпеку для стабільності соціальних відносин, загрозу граничної майнової поляризації громадян, поширення бідності. Соціальна політика держави покликана забезпечити громадянам гарантовані Конституцією України права на: життя, безпечні умови праці, винагороду за працю, захист сім'ї, відпочинок, освіту, житло, охорону здоров'я та медичну допомогу, соціальне забезпечення та сприятливе навколишнє середовище. Відтак очевидно, що визначальним пріоритетом державної економічної (зокрема соціальної) політики має стати забезпечення прав і свобод людини і громадянина, передбачених розділом II Конституції України. Серед таких положень, зокрема: право на працю (*стаття 43*); право на соціальний захист (*стаття 46*); право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло (*стаття 48*); право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (*стаття 49*), що й зумовлює актуальність проблеми [1].

За визначеною Президентом України соціальною стратегією, ухваленою урядом Програмою 2010 державна політика в соціальній сфері спрямовувалась на підвищення рівня життя на-

селення, створення умов і реальних можливостей для забезпечення власного добробуту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти проблем ринкового механізму, соціального захисту громадян, зайнятості населення, формування і використання трудового потенціалу, функціонування ринку праці, управління трудовими ресурсами знайшли висвітлення та набули розвитку в працях українських вчених А. Базиліук, С. Бандура, Д. Богині, І. Бондар, І. Гнибіденка, В. Данюка, Т. Заяць, А. Колота, Г. Купалової, В. Куценко, Е. Лібанової, В. Новікова, В. Онікієнка, І. Петрової, С. Пирожкова, В. Савченка, Л. Чернюк, В. Яцкова.

Метою роботи є дослідження сучасної соціальної політики та системи соціального захисту населення України, характеристика сучасних процесів, що протікають в соціальній сфері.

Основні результати дослідження. Соціальна сфера — підсистема національної економіки, що забезпечує життєдіяльність суспільства, людини, задоволення їхніх потреб, інтересів.

Соціальна політика — це комплекс заходів, що здійснюються державними інститутами та недержавними суб'єктами з виявлення, задоволення й узгодження потреб та інтересів громадян, соціальних груп, територіальних громад [2, с. 62]. Соціальна політика — діяльність держави, спрямована на створення та регулювання соціально-економічних умов життя суспільства з метою підвищення добробуту членів суспільства, усунення негативних наслідків функціонування ринкових процесів, забезпечення соціальної справедливості та соціально-політичної стабільності у країні; соціально-економічні заходи держави, підприємств, місцевих органів влади, які спрямовані на захист

© Л. І. Міхов, 2014

населення від безробіття, інфляції, знецінення трудових заощаджень. В основі базової концепції соціальної політики лежить задоволення рівноправних основних людських потреб — здоров'я, доходу, освіти, праці, житла, особистої безпеки [3, с. 121].

Державне регулювання соціальних процесів — вплив органів державної влади за допомогою різноманітних форм, методів та інструментів на розвиток соціальних відносин, умови життя і праці населення країни.

Соціальна політика держави включає:

- регулювання соціальних відносин у суспільстві, регламентацію умов взаємодії суб'єктів економіки в соціальній сфері (у тому числі між роботодавцями і найманою робочою силою);

- вирішення проблеми безробіття та забезпечення ефективної зайнятості;

- розподіл і перерозподіл доходів населення;

- формування стимулів до високопродуктивної суспільної праці й надання соціальних гарантій економічно активній частині населення;

- створення системи соціального захисту населення;

- забезпечення розвитку елементів соціальної інфраструктури (закладів освіти, охорони здоров'я, науки, культури, спорту, житлово-комунального господарства і т. ін.);

- захист навколишнього середовища тощо.

Системотворчий характер соціальної політики обумовлюється тим, що соціальна політика виступає елементом забезпечення життєздатності суспільства, стабілізації та розвитку суспільства, консолідації суспільства.

Соціальна політика активно впливає на економічне зростання через:

- збільшення сукупного попиту;

- підвищення продуктивності людського капіталу;

- зміцнення соціальної стабільності та поліпшення підприємницького й інвестиційного клімату;

- забезпечення легітимності (суспільної та корпоративної підтримки) інших заходів, спрямованих на активізацію зростання.

Слід зазначити, що діяльність держави у соціальній сфері майже виключно у формі соціального захисту і навпаки — здійснення економічної політики без урахування потреб соціального розвитку, як це відбувалося в Україні, закономірно призводять до руйнування як економіки, так і соціальної сфери.

Цілі соціальної політики перехідного періоду:

а) стратегічного характеру:

- наповнення реформ соціальним змістом;

- розвиток демократії, забезпечення прав і свобод, формування громадянського суспільства;

- активізація соціальної ролі держави, відпрацювання механізму взаємодії держави і суспільства в соціальній сфері;

- забезпечення гідних і безпечних умов життя та праці, зростання добробуту громадян;

- створення кожній людині можливостей реалізувати свої здібності, одержувати дохід відповідно до результатів праці, компетентності, таланту;

- стимулювання мотивації до трудової та підприємницької діяльності, становлення середнього класу;

- забезпечення відтворення населення, оптимізація ситуації на ринку праці;

- гармонізація відносин між різними соціальними групами, формування почуття соціальної солідарності;

- формування ефективної системи соціального захисту населення;

- реформування пенсійної системи;

- розвиток соціальної інфраструктури, створення умов для виховання, освіти, духовного розвитку дітей, молоді;

- зміцнення сім'ї, підвищення її ролі у суспільстві;

б) поточного характеру:

- погашення заборгованості із заробітної плати та соціальних виплат;

- забезпечення прожиткового мінімуму;

- боротьба з бідністю, надання адресної допомоги;

- захист громадян від інфляції за допомогою своєчасної індексації доходів;

- обмеження безробіття та стимулювання зайнятості населення;

- створення екологічно та соціально безпечних умов життя;

- запобігання соціальній деградації тощо.

Соціальний захист населення в Україні здійснюється за допомогою реалізації таких програм: програма допомоги сім'ям із дітьми; державні програми дотацій і житлових субсидій; допомога на поховання; державна система охорони здоров'я; державна система освіти;

У зв'язку зі статусом постчорнобильської держави в Україні є також система соціального захисту осіб, котрі постраждали в результаті аварії на ЧАЕС.

Відіграючи активну роль у проведенні соціальної політики, держава у ринковій економіці не перетворюється у відділ соціального забезпечення. Організація системи захисту забезпечує зворотний зв'язок між рівнем соціальних послуг та інтенсивністю і результатами праці окремого працівника, загальними економічними результатами виробництва та комерційно-фінансової діяльності господарських організацій.

Соціалізація національної економіки передбачає:

- наповнення усіх реформ соціальним змістом;

- розвиток демократії, забезпечення прав і свобод, формування громадянського суспільства;

— активізацію соціальної ролі держави, відпрацювання механізму взаємодії держави і суспільства в соціальній сфері;

— забезпечення гідних і безпечних умов життя та праці, зростання добробуту громадян.

Ринкова трансформація економіки України неможлива без створення надійної соціальної бази її здійснення.

У широкому розумінні опорою реформування є середній клас.

Його ключовими характеристиками є: особиста свобода, самостійна економічна діяльність, наявність власності, рівень доходів, професія, спосіб і якість життя, роль у суспільстві.

У національній економіці пенсійна система відіграє дві функції:

— соціальну (сприяє соціальному захисту працездатного населення, запобігає бідності населення);

— економічну (фінансує матеріальне забезпечення громадян з настанням пенсійного віку, формує та використовує резервні грошові фонди, стимулює до збільшення заощаджень).

Зазвичай найголовнішою проблемою здійснення соціальної політики, яка, як правило, і визначає межі її здійснення, є проблема фінансування соціальних витрат. Згідно зі світовою практикою джерелами прямого та непрямого фінансування соціальної сфери є:

— безпосередні бюджетні видатки;

— «податкові видатки» у виді пільг, відшкодувань, відстрочок;

— страхові внески до державних та недержавних страхових фондів;

— усуспільнення коштів підприємств у виді їх зобов'язання щодо виконання соціальних функцій;

— благодійність приватних осіб, фірм та організацій;

— громадські ініціативи, різного роду фонди та збори;

— особисті кошти та зобов'язання громадян;

— кредити;

— надання державного майна для функціонування соціальної сфери, використання державної інфраструктури тощо.

Одним із інструментів кількісного управління процесами реалізації державної соціальної політики, обґрунтування необхідних джерел доходів і соціальних видатків є складання соціального бюджету. Соціальний бюджет — це функціональний підсумок усіх видатків і доходів, віднесених до галузей соціального захисту, що показує обсяги коштів, які держава витрачає на пенсії, охорону здоров'я, а також на всю систему соціального захисту, що є відправною точкою для аналізу рентабельності національної системи соціального захисту і забезпечує системний підхід до прогнозування соціальних витрат та їхнє фінансування, зв'язки соціального

бюджету з демографічним і макроекономічними показниками, оперативне реагування на зміни в законодавстві, здійснення розрахунків для окремих сценаріїв розвитку економіки.

При складанні соціального бюджету в Україні за джерелом фінансових надходжень соціальні витрати поділяються на три групи:

1. Витрати, що фінансуються за рахунок бюджетних виплат (пільги ветеранам війни та праці, кошти на виплату щорічної разової допомоги ветеранам війни, соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям з дітьми, інші види соціального захисту, житлові субсидії, охорона здоров'я, витрати, пов'язані з ліквідацією аварії на ЧАЕС).

2. Витрати, що фінансуються за рахунок страхових внесків (короткотермінові допомоги Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, витрати Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, витрати Фонду страхування від нещасних випадків на виробництві).

3. Видатки з різних джерел (видатки Фонду соціального захисту інвалідів за рахунок Державного бюджету і, частково, платежів підприємств, пенсії та короткострокові допомоги з Пенсійного фонду за рахунок пенсійних страхових внесків).

Особливості соціального захисту в Україні на сучасному етапі

Соціальний захист є складовою соціальних гарантій населенню, які повинні забезпечуватися державою за ринкових умов відповідно до засад соціальної політики. До таких гарантій належать:

— гарантування кожному громадянину, що працює, мінімального рівня заробітної плати, її індексації згідно з прожитковим мінімумом;

— задоволення освітньо-культурних потреб та належного рівня охорони здоров'я з метою всебічного розвитку особистості;

— захист купівельної спроможності малозабезпечених громадян;

— вирівнювання рівнів життя окремих категорій населення тощо.

Зміст соціальних гарантій у цілому і соціального захисту населення зокрема є методом забезпечення з боку держави задоволення необхідних потреб громадян на рівні соціально визначених норм. Форми і методи соціального захисту населення повинні забезпечити кожного громадянина життєво необхідними потребами не нижче прожиткового мінімуму. Особливістю соціального захисту є його адресна спрямованість, тобто соціальна допомога повинна надаватися тим громадянам і в таких обсягах, яких вони потребують.

Обсяг коштів, які спрямовуються на соціальний захист населення, залежить від фінансових можливостей держави, які визначаються обсягом ВВП та науково-обґрунтованим оптимальним обсягом фонду споживання. Здійсню-

ючи соціальні виплати, держава дотримується визначених параметрів. І тому за умов економічної кризи не здатна забезпечити соціальний захист населення на належному рівні.

Основними джерелами фінансування соціального забезпечення і соціального захисту населення є соціальні та благодійні, а також бюджетні фонди.

Усі цільові фонди поділяються на дві групи. Першу становлять постійні (соціальні) фонди, створення яких пов'язане з виокремленням деяких функцій держави. Так, в частині реалізації соціальної функції особлива увага приділяється соціальному страхуванню. У зв'язку з цим окремо створюються спеціальні фонди з метою гарантованого забезпечення цих видатків. Другу групу становлять тимчасові фонди, які формуються з метою прискореного вирішення актуальних проблем. Вони створюються за конкретною необхідністю і після вирішення проблеми закриваються.

Уряд послідовно вживає заходи щодо пріоритетного наближення соціальних гарантій до прожиткового мінімуму саме тим категоріям населення, які мають найбільший ризик бідності.

Протягом останніх років Верховна Рада України прийняла Закони України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», «Про страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням», «Про розмір внесків на деякі види загальнообов'язкового державного соціального страхування», «Про страхові тарифи на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві і професійного захворювання», що дозволило, починаючи з 2001 року, запровадити в Україні три з п'яти основних видів загальнообов'язкового державного страхування.

Законом забезпечені рівні умови надання застрахованим особам допомоги з тимчасової непрацездатності, з вагітності та пологів, при народженні дитини, з догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку та на поховання незалежно від виду діяльності, форми власності та господарювання. Допомога з тимчасової непрацездатності виплачується застрахованій особі за рахунок коштів Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності з шостого дня непрацездатності. Перші п'ять днів тимчасової непрацездатності оплачуються за рахунок коштів роботодавця, що сприяло посиленню контролю за виданням листків непрацездатності. Допомога з тимчасової непрацездатності у разі настання інших страхових випадків (необхідності догляду за хворою дитиною віком до 14 років, хворим членом сім'ї, догляду за дитиною віком до 3-х років або дитиною-інвалідом до 16 років у разі хвороби матері або іншої особи, яка доглядає за цією дитиною, тощо) виплачується застрахованій особі з першого дня за рахунок коштів Фонду

соціального страхування з тимчасової втрати працездатності. Допомога з тимчасової непрацездатності надається застрахованим особам залежно від розміру заробітної плати (доходу) і страхового стажу. Україна залишилась єдиною країною пострадянського простору, де допомогу у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю й вагітністю та пологами обчислюють, виходячи із середньоденної заробітної плати за один відпрацьований робочий день та кількості робочих днів, за які застрахована особа втратила заробітну плату [4, с. 116].

Допомога з вагітності та пологів на 2013–2014 рік. Допомога з вагітності та пологів незастрахованим особам (жінкам, що не працюють, та приватним підприємцям, які не оплачували внески до Фонду соціального страхування на випадок тимчасової втрати працездатності) виплачується в розмірі 25 % прожиткового мінімуму для працездатних осіб, з розрахунку на місяць:

- з 1 січня 2013 року — 286 грн. 75 коп.;
- з 1 грудня 2013 року — 304 грн. 50 коп.;
- з 1 січня 2014 року — 304 грн. 50 коп.;
- з 1 липня 2014 року — 312 грн. 50 коп.;
- з 1 жовтня 2014 року — 325 грн. 25 коп.

Допомога виплачується за період 70 календарних днів до пологів і 56 (у разі ускладнених пологів або народження двох і більше дітей — 70) після пологів. Жінкам, віднесеним до 1–4 категорії осіб, постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи, допомога виплачується за 180 календарних днів (90 днів — до пологів і 90 — після пологів).

Допомога при народженні дитини на 2013–2014 рік.

Допомога при народженні дитини призначається у розмірі:

- 30 прожиткових мінімумів для дитини до 6 років — на першу дитину,
- 60 прожиткових мінімумів — на другу,
- 120 прожиткових мінімумів — на третю і наступних дітей.

Виплата здійснюється одноразово у 10-кратному розмірі прожиткового мінімуму при народженні дитини, решта суми виплачується рівними частинами протягом:

- на першу дитину — 24 місяців,
- на другу дитину — 48 місяців,
- на третю і кожну наступну — 72 місяців.

Допомога надається у розмірі прожиткового мінімуму для дітей до 6 років, встановленого на день народження дитини (табл. 1).

Допомога з догляду за дитиною до досягнення нею 3-річного віку на 2013–2014 рік. Допомога з догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку надається у розмірі, що дорівнює різниці між прожитковим мінімумом, встановленим для працездатних осіб, та середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунок на одну особу за попередні 6 місяців, але не менше 130 грн.

Таблиця 1

Розмір допомоги при народженні дитини	З 1.01 по 30.11.2013 (грн.)	З 1.12.2013 по 30.06.2014 (грн.)	З 1.07 по 30.09.2014 (грн.)	З 1.10 по 31.12.2014 (грн.)
Перша дитина загальна виплата	29 160	30 960	31 770	33 060
одноразово	9 720	10 320	10 590 882,5	11 020 918,33
місячна виплата	810	860		
Друга дитина загальна виплата	58 320	61 920	63 540	66 120
одноразово	9 720	10 320	10 590	11 020 1 147,92
місячна виплата	1 012,5	1 075	1 103,13	
Третя дитина і кожна наступна загальна виплата	116 640	123 840	127 080	132 240
одноразово	9 720	10 320	10 590	11 020
місячна виплата	1 485,0	1 576,67	1 617,92	1 683,61

Таким чином, мінімальний розмір допомоги залишиться незмінним — 130 грн. А максимальний буде дорівнювати:

- з 1 січня 2013 року — 1147 грн.;
- з 1 грудня 2013 року — 1218 грн.;
- з 1 січня 2014 року — 1218 грн.;
- з 1 липня 2014 року — 1250 грн.;
- з 1 жовтня 2014 року — 1 301 грн.

Допомога одиноким матерям. Допомога на дітей одиним матерям, одиним усиновителям, матері (батьку) у разі смерті одного з батьків, які мають дітей віком до 18 років (якщо діти навчаються за денною формою навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних, а також вищих навчальних закладах I–IV рівнів акредитації, — до закінчення такими дітьми навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23 років), надається у розмірі, що дорівнює різниці між 50 відсотками прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку та середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців, але не менше 30 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку.

Допомога з догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку виплачується у розмірі, що дорівнює різниці між 100 відсотками прожиткового мінімуму, встановленого для працездатних осіб (з 01.12.2013 р. — 1218,0 грн.), та середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців, але не менш як 130 гривень. Якщо вказана різниця буде більше ніж 130,00 грн. — виплачується її розрахунковий розмір, якщо ж менша — то допомога виплачується у мінімальній сумі — 130,00 грн. Виплата допомоги в розмірі, що перевищує мінімальний, здійснюється протягом шести календарних місяців [5].

Законом України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» та Порядком призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України № 1751 від 27 грудня 2001 р., визначається порядок надання допомоги на дітей одиним мате-

рям, у тому числі вдовам (вдівцям). Розмір такої допомоги визначається як різниця між прожитковим мінімумом для сім'ї та її середньомісячним сукупним доходом, що визначається за Методикою обчислення сукупного доходу для всіх видів соціальної допомоги [6, с. 79].

Висновки. Аналіз існуючої ситуації свідчить, що в умовах перехідної економіки у суспільстві відбуваються два принципових інституціональних процеси: руйнування та демонтаж старих економічних, соціальних і правових інститутів та створення, синтез, формування й закріплення нових, раніше невідомих суспільству інститутів: власності, ринкових відносин, демократії, свободи економічного вибору, нової ролі держави тощо.

Економічна політика держави має передбачати максимальну мобілізацію всіх ресурсів країни, сприяння розвитку господарської ініціативи і самодіяльності населення, насамперед у формі малого та середнього бізнесу, посилення соціальної орієнтації в розвитку підприємств, регіонів і економіки країни загалом.

Ця довгострокова соціально орієнтована політика має бути спрямована на зниження реального рівня безробіття, посилення економічної активності і мобільності населення, підвищення його доходів, рівня добробуту, тобто покращення соціального захисту населення. На базі соціально орієнтованої економіки сучасного типу передбачається наближення рівня життя населення до середніх європейських стандартів його якості та показників людського розвитку.

Література

1. Конституція України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.Ligaforpeople.com.ua/russian/09/index/html>.
2. Вітавська Г. П. Поняття, структура та функції соціальної політики / Г. П. Вітавська // Економіка та держава. — 2007. — № 8. — С. 62–63.
3. Кузьменко Р. В. Соціальна політика: основні проблеми періоду глобалізації / Р. В. Кузь-

менко // *Держава та регіони*. — 2008. — № 6. — С. 120–123.

4. Скрипник О. Зарубіжний досвід обчислення середньої заробітної плати для призначення допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю / О. Скрипник // *Соціальна політика*. — 2008. — № 3. — С. 115–117.

5. Інформація про соціальні виплати [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.zkg.ua/aktualne-fahivtsyam/rozmir-dopomogi-pri-parodzhenni-ditini-u-2013-rotsi.html>.

6. Шарапова Г. Допомога сім'ям з дітьми / Г. Шарапова // *Соціальна політика: проблеми, коментарі, відповіді*. — 2008. — № 9. — С. 79.